РОЛЬ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

ЛАВРІНЕНКО Дмитро Володимирович - аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4787-4595>

УДК 343.985

DOI 10.32782/NP.2021.4.16

У статті розглянуто актуальні питання використання спеціальних знань під час досудового розслідування терористичних злочинів. Наголошено на особливій ролі інституту спеціальних знань компетентних осіб у відповідній галузі, який значно розширює можливості органів досудового розслідування у протистоянні цій небезпечній злочинній діяльності, надає змогу слідчому компенсувати недостатній рівень власних знань, умінь та навичок у науково-технічній сфері, забезпечує проведення повного та всебічного досудового розслідування, об'єктивність дослідження всіх обставин розслідуваної події. На підставі аналізу слідчо-судової практики виокремлено основні форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичних злочинів, зокрема процесуальні: залучення спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій, застосування спеціальних знань і науково-технічних засобів під час проведення тактичних операцій, призначення судових експертиз; непроцесуальні: проведення попереднього дослідження, використання криміналістичних обліків, одержання консультативної допомоги обізнаних осіб, різного роду інформаційних довідок зі спеціальних питань тощо. Акцентовується увага на першорядній ролі процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях цієї категорії, які прямо передбачені чинним кримінальним процесуальним законом та результати використання яких мають доказове значення у кримінальному провадженні. Відзначається,

що потенціал використання спеціальних знань при розслідуванні терористичних злочинів є достатнім для вирішення всіх можливих питань, важливих для встановлення обставин вчинення зазначених злочинів, зокрема встановлення характеру події, що сталася, осередку ураження, механізму і радіусу поширення вибухової хвилі, способу приведення в дію вибухових пристроїв, виду застосованої зброї за типом, способом виготовлення, калібром, іншими її конструктивними характеристиками, вилучення та фіксації слідів термічного та вогневого впливу, об'єктів біологічного походження, іншої слідової інформації вчинення терористичного злочину. Визначено, що призначення судових експертиз є найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань при розслідуванні терористичних актів, яка має особливе значення у з'ясуванні фактичних даних, які можливо встановити лише шляхом їх кваліфікованого дослідження з використанням інноваційних експертних технологій та методів. Залежно від способу здійснення терористичного злочину та обставин, що підлягають з'ясуванню, слідчим у кримінальних провадженнях цієї категорії можуть бути призначені вибухотехнічні, судово-балістичні, судово-медичні, судово-психологічні, портретні, відеофонографічні, комп'ютерно-технічні, трасологічні та інші судові експертизи.

Ключові слова: тероризм, терористичні злочини, протидія, досудове розслідування, спеціальні знання, судова експертиза.

Постановка проблеми

У сучасних умовах інноваційного розвитку науки та техніки, що, безумовно, стало визначальним фактором прогресу всього суспільства, усе більшої актуальності у боротьбі зі злочинністю набувають питання, пов'язані з насправді дієвою протидією терористичній діяльності, що не уявляється можливим без належного науково-методичного забезпечення кримінального судочинства. Останнім часом, коли на Сході нашої країни триває збройний конфлікт та спостерігається посилення криміногенної обстановки у державі, це питання набуває найбільш гострого характеру. Так, у світлі передових досягнень науково-технічного прогресу та впровадження практично в усі сфери суспільного життя інноваційних технологій відповідні принципово нові завдання постають перед наукою, що дозволить запропонувати слідчій практиці дійсно ефективний інструментарій розслідування та розкриття терористичної злочинності. Саме криміналістика як наука, яка знаходиться на передовій позиції у боротьбі зі злочинністю та головне завдання якої полягає в сприянні цій боротьбі своїми положеннями і рекомендаціями, повинна відповісти на сучасні виклики щодо науково-методичного забезпечення кримінального судочинства засобами і прийомами стримування терористичних злочинів.

Як свідчать дані офіційної правової статистики, кількість злочинів терористичного спрямування мають тенденцію до стійкого зростання, відмічається підвищення рівня терористичних загроз для України як у глобальному контексті, зокрема внаслідок активізації та поширення екстремістської діяльності з боку ісламських терористичних організацій, так і на тлі військового протистояння з боку незаконних збройних формувань, що діють на території окремих районів Донецької та Луганської областей.

Безумовно, одним з найбільш суспільно небезпечних злочинів аналізованої категорії є терористичний акт. Його наслідки належать до найбільш руйнівних, а досудове розслідування цього виду злочину, на відміну від інших злочинів насильницького характеру, характеризується надзвичайно підвищеною складністю, яка обумовлюється, з одного боку, специфічним механізмом цього злочини-

ну, а з іншого – складними психологічними умовами для самого слідчого, діяльність якого спрямовується на формування належної доказової бази для притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, забезпечення необхідної повноти та всебічності дослідження розслідуваної події.

Так, за період 2015 – 2020 рр. було зареєстровано 6 842 злочини, передбачені ст. 258 КК України (терористичний акт). Разом із цим, порівняно із виявленими терористичними злочинами, кількість розкритих злочинів за цією категорією кримінальних проваджень залишається вкрай низькою. Наприклад, у 2019 році із 909 зареєстрованих кримінальних проваджень про підозру повідомлено 6 особам, а до суду з обвинувальним актом спрямовано лише 4 провадження, у 2020 році з 465 зареєстрованих проваджень повідомлено про підозру 24 особам, а до суду з обвинувальним актом спрямовано лише 19 проваджень. З огляду на зазначене можемо дійти висновку, що діяльність органів досудового розслідування з виявлення та розслідування терористичних злочинів є недостатньо ефективною.

Зазначені обставини визначають актуальність та своєчасність розроблення науково-методичного забезпечення системи розкриття, розслідування й профілактики терористичних злочинів та вдосконалення методики розслідування цієї категорії злочинів. Особливе місце в системі цих прийомів, методів і засобів належить інституту спеціальних знань компетентних осіб у відповідній галузі, який значно розширює можливості органів досудового розслідування у протистоянні цій небезпечній злочинній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Варто зазначити, що суттєвий внесок у дослідження теоретичних питань методики розслідування злочинів, а також різних аспектів залучення обізнаних осіб до кримінального провадження здійснили такі відомі науковці, як: Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, Л.Я. Драпкін, О.О. Ейсман, Г.Г. Зуйков, Л.М. Ісаєва, В.М. Карагодін, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, В.М. Махов, М.В. Салтевський, М.Я. Серай, М.О. Селіванов, І.М. Со-

рокотягін, Р.Л. Степанюк, Т.Д. Телегіна, В.В. Тищенко, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаківський, М.П. Яблоков та ін. У свою чергу, проблемні питання окремих методик розслідування злочинів терористичної спрямованості досліджували такі вітчизняні дослідники, як М.О. Ленко [1], В.В. Літвін [2], М.О. Мілевський [3], В.Ю. Попов [4], О.В. Сав'юк [5], Г. В. Скуба [6] та ін.

Однак питання використання спеціальних знань у цій категорії кримінальних проваджень знайшли, на жаль, лише фрагментарне вирішення і не враховують ні сучасного стану криміногенної ситуації в Україні на тлі озброєного конфлікту, учасники якого прибігають до терористичних методів і засобів ведення бойових дій, ні сучасних завдань і можливостей інституту спеціальних знань обізнаних осіб.

Постановка завдання

Метою цієї статті є дослідження місця та ролі інституту обізнаних осіб у розкритті та розслідуванні терористичних злочинів.

Виклад основного матеріалу

Одним із засобів пізнання сутності явищ та процесів у кримінальному судочинстві, дослідження прихованих властивостей та взаємозв'язків об'єктів, а також збирання та оцінки доказів у провадженні є використання спеціальних знань, що має особливе значення в розкритті та розслідуванні злочинів терористичної спрямованості. Як свого часу зазначав В.Д. Спасович, «якщо трапиться суду або приватній людині необхідність в іншій спеціальності, тоді замість того, щоб вивчати цю спеціальність, і так би мовити, їхати відкривати Америку, можна прямо звернутися до фахівця за тією чи іншою спеціальністю та взяти у нього готову формулу, не переймаючись уже анітрохи, як вона виведена» [7, с. 297].

У криміналістичній науці під спеціальними знаннями розуміють неправову систематизовану інформацію з різних галузей наукової та практичної діяльності, якою володіє обізнана особа в результаті навчання або практичного досвіду з певної спеціальності й має відповідні вміння та навички її застосування для вирішення завдань, пов'язаних з установленням підстав для ухвалення уповно-

важеними особами процесуальних та організаційно-тактичних рішень у кримінальному провадженні [8, с. 48]. Виходячи з поняття спеціальних знань, до їх структури та змісту традиційно відносять як суто теоретичні знання, так і сукупність знань, що поєднуються з практичною діяльністю обізнаної особи, включаючи її професійний досвід, навички та вміння у відповідній галузі науки, техніки та інших сферах людської діяльності (мистецтва, ремесла тощо).

Дослідження генезису інституту спеціальних знань у кримінальному судочинстві показало, що його становлення відбувалося протягом досить тривалого періоду та пов'язується насамперед із закономірним розвитком техніки й технологій у міру поступового накопичення наукових знань у відповідній галузі. Так, розвиток фізики, хімії, біології та природознавства, широке застосування експериментальних досліджень призводить до появи ряду нових судових експертиз, формування нових методів досліджень і, як наслідок, подальшого розвитку інституту судових експертиз, становлення дослідної науки і створення наукових товариств і лабораторій. Впровадження методів фотографії, дактилоскопії, застосування новітніх технічних засобів як при виїзді на місця злочинів, так і при дослідженні речових доказів сприяє зростанню рівня проведення судових експертиз. Крім того, узагальненню експертної практики з окремих напрямків експертних досліджень сприяє публікація методик дослідження, обмін досвідом і знаннями та систематизація виробництва експертних досліджень [9, с. 158–163].

Сучасний стан наукового забезпечення правоохоронної діяльності свідчить, що інститут спеціальних знань характеризується передусім розробкою інноваційних експертних технологій, методологічним вдосконаленням експертних досліджень, а також впровадженням нових методів і засобів судово-експертної діяльності та ускладненням самої структури експертного знання, що, у свою чергу, сприяє підвищенню ефективності пошуку, аналізу, обробки та фіксації криміналістично значущої інформації в процесі розслідування злочинів. Відмінною особливістю теперішнього етапу стає застосування автоматизованих ідентифікаційних систем, криміналістичних обліків

та інформаційних мереж, впровадження у практичний досвід виявлення і дослідження слідів злочину процесів алгоритмізації, програмування, а також новітніх технічних засобів та найсучасніших наукових винаходів [10, с. 110–111].

Специфіка терористичних злочинів передбачає використання спеціальних знань кваліфікованих спеціалістів різного профілю, якими, насамперед, можуть також бути фахівці в галузі вибухотехніки, балістики, криміналістичної техніки, судової медицини, протипожежної безпеки, психології, інформаційних технологій, фізико-хімічного дослідження матеріалів та речовин, радіоелектроніки, матеріалознавства, а також використання результатів діяльності інших обізнаних осіб з урахуванням способу вчинення терористичного злочину.

Науково-технічне забезпечення розслідування терористичних злочинів передбачає використання інноваційних експертних технологій як додатковий інструментарій, що дозволяє розширити можливості досліджень різноманітних об'єктів з метою отримання доказової інформації у кримінальних провадженнях даної категорії. До таких, зокрема, належать сучасні технології біометричної ідентифікації (аутентифікація по райдужній оболонці очей, геометрії обличчя, кисті руки, нові технології виявлення відбитків пальців тощо), засоби аерофотовідеозйомки, що використовуються для фіксації обстановки місця терористичного посягання, системи акустичного стеження, що застосовуються у ході проведення антитерористичних операцій з метою визначення напрямку пострілів, сучасні автоматизовані інформаційно-пошукові системи (різноманітні комп'ютерні криміналістичні програми, що дозволяють отримувати інформацію про можливі напрямки розслідування, міжнародні бази даних щодо осіб, які підозрюються у причетності до тероризму, обліки викраденої зброї, підроблених документів, криміналістичні бази даних геномної інформації тощо).

На підставі аналізу слідчо-судової практики можемо виокремити такі основні форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичних злочинів, зокрема процесуальні: залучення спеціаліста до про-

ведення окремих слідчих (розшукових) дій, застосування спеціальних знань і науково-технічних засобів під час проведення тактичних операцій, призначення судових експертиз; непроцесуальні: проведення попереднього дослідження, використання криміналістичних обліків, одержання консультаційної допомоги обізнаних осіб, різного роду інформаційних довідок зі спеціальних питань тощо. Серед зазначених першорядну роль відіграють, насамперед, процесуальні форми, які прямо передбачені чинним кримінальним процесуальним законом та результати використання яких мають доказове значення у кримінальному провадженні. Розглянемо окремі з них.

Залучення спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Залучення фахівців з метою забезпечення якісного провадження слідчих (розшукових) дій обумовлюється перш за все необхідністю отримання кваліфікованої допомоги у виявленні, фіксації та вилученні як традиційних матеріальних слідів терористичного посягання, зокрема слідів пальців рук, взуття, транспортних засобів, які були залишені співучасниками злочину на місці події, так і специфічних слідів терористичного акту, включаючи сліди вибухових механізмів, вибухових речовин та продуктів їхнього распаду, сліди термічного та вогневого впливу на конструкціях і предметах обстановки, сліди біологічного походження, сліди пострілу тощо.

За участю спеціалістів у галузі вибухотехніки, судової балістики та криміналістичної техніки з'ясовується характер події, що сталася, технічна причина вибуху та пов'язані з цим обставини, встановлюється осередок ураження, механізм і радіус поширення вибухової хвилі, спосіб приведення в дію вибухових пристроїв, вид застосованої зброї за типом, способом виготовлення, калібром, іншими її конструктивними характеристиками. Якщо на місці події є загиблі особи, до огляду трупів залучається спеціаліст у галузі судової медицини, за допомогою якого з'ясовується низка питань медичного характеру, що виникають у слідчого у ході проведення огляду – дані про факт та ймовірні причини настання смерті, характер та локалізацію тілесних ушкоджень на тілі потерпілих, їх час та механізм спричинення, інші сліди ураження потерпілих (гі-

поксичний стан, ураження дихальної, серцево-судинної систем тощо).

Нерідким для терористичних актів є й залишення слідів комп'ютерної інформації щодо реалізації злочинних намірів. У такому разі до огляду автоматизованих систем та комп'ютерної техніки обов'язковим є залучення фахівця з інформаційних технологій, який зможе надати слідчому допомогу у вилученні слідів електронної інформації, зокрема слідів відвідування інтернет-ресурсів з підозрілим контентом, зашифрованого електронного листування між співучасниками злочину, використання бот-мереж та/або проксі-серверів, інших слідів конспірації особистості підозрюваних.

Призначення судових експертиз є найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань при розслідуванні терористичних актів. Так, для дослідження вибухових пристроїв, які нерідко обираються терористами у якості знарядь злочину, призначається судова вибухо-технічна експертиза, у межах якої вирішуються складні завдання, до яких передусім належать: встановлення природи вибуху, його епіцентру та механізму здійснення, встановлення способу виготовлення таких пристроїв, їх конструкційних характеристик та принципу дії, визначення області застосування та призначення вибухових речовин, виявлених на місці події, їх вражаючих властивостей, приналежності до конкретного роду (групи) вибухових речовин тощо.

Судово-балістична експертиза (експертиза зброї та слідів її використання) призначається, якщо мав місце терористичний акт, вчинений із застосуванням вогнепальної зброї (відкритий збройний напад, напад із укриття, захоплення заручників). У ході провадження цієї експертизи перш за все встановлюються факти придатності знарядь злочину до здійснення пострілів, належності таких засобів до вогнепальної зброї або конструктивно подібних стріляючих виробів, наявності ознак сторонніх змін конструкції. З'ясовуються також відомості щодо напрямку та дистанції пострілу, кількості здійснених пострілів, характеру вогнепальних ушкоджень, інших обставин пострілу на місці злочину.

Також поряд із зазначеними видами експертних досліджень, залежно від способу здійснення терористичного злочину та обста-

вин, що підлягають з'ясуванню, слідчим можуть бути призначені й інші судові експертизи: *судово-медичні експертизи* з метою встановлення тяжкості травм, отриманих у результаті терористичного акту, наявності на вилучених предметах об'єктів біологічного походження, підтвердження факту їх приналежності конкретній особі (особі терориста, особі потерпілого, іншій особі); *криміналістичні експертизи документів* – у разі, якщо злочинцями були висловлені письмові погрози щодо здійснення терористичного акту за допомогою цього дослідження встановлюється автор рукопису, отримуються криміналістично значущі відомості щодо його вікових, соціальних та інших характеристик; *судово-лінгвістична експертиза* дозволяє виявити у змісті аудіо- або відеозапису, отриманих у ході слідства, ознаки екстремізму, шляхом семантичного, лексичного та іншого аналізу мовлення; *судово-психологічні експертизи* дозволяють виявити мотивацію особи терориста та його індивідуально-психологічні особливості, визначити психологічний стан підозрюваного на момент вчинення злочинних дій. Крім того, важливу роль у кримінальних провадженнях щодо терористичних злочинів, відіграють й інші експертні дослідження, зокрема портретні, відеофонографічні, комп'ютерно-технічні, трасологічні та інші судові експертизи.

Висновки

Тож можемо констатувати, що потенціал використання спеціальних знань при розслідуванні терористичних злочинів є достатнім для вирішення всіх можливих питань, важливих для встановлення обставин вчинення зазначених злочинів. Використання професійної допомоги обізнаних осіб, застосування сучасних судово-експертних технологій та методів експертного дослідження надає змогу слідчому компенсувати недостатній рівень власних знань, вмінь та навичок у науково-технічній сфері та вирішити низку тактичних завдань, що постають у ході досудового розслідування.

З наведеного видно, що інститут спеціальних знань відіграє чи не найбільш суттєву роль у збиранні та оцінці доказів при розслідуванні терористичних злочинів та терористичного акту зокрема. Тому вбачається

нагальна необхідність в оновленні сучасних та розробленні нових науково-методичних рекомендацій щодо сучасних можливостей використання інституту обізнаних осіб у кримінальних провадженнях цієї категорії. Безперечно, на криміналістичну науку покладється зобов'язання заповнити цю наявну прогалину з урахуванням сучасних запитів слідчої практики.

Література

1. Ленко М.О. Особливості початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
2. Літвін В.В. Методика розслідування терористичного акту: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 210 с.
3. Мілевський М.О. Досудове провадження щодо злочинів, пов'язаних із тероризмом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 21 с.
4. Даньшин М.В., Попов В.Ю. Особливості організації розслідування терористичного акту. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 71–76.
5. Сав'юк О.В. Методика розслідування терористичного акту, вчиненого з використанням вибухового пристрою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 206 с.
6. Скуба Г. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування терористичних актів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.
7. Спасович В.Д. Сочинения. Т. 4. Санкт-Петербург: Типография Р. Голике, 1893. 420 с.
8. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.А. Степанюка, В.О. Малярової. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.
9. Неретина Н.С. От научных лабораторий к судебно-криминалистическим. Развитие судебной экспертизы в XVIII-XIX вв. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 2 (51). С. 158–164.
10. Ковальов Ю.Ю. Проблема наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів: генезис, сучасний стан та тенденції подальшого розвитку. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. С. 109–114.

SUMMARY

The article considers topical issues of using special knowledge during the pre-trial investigation of terrorist crimes. Emphasis is placed on the special role of the institute of special knowledge of competent persons in the relevant field, which significantly expands the capabilities of pre-trial investigation bodies in combating this dangerous criminal activity, allows investigators to compensate for insufficient knowledge, skills and abilities. pre-trial investigation, the objectivity of the study of all the circumstances of the event under investigation. Based on the analysis of investigative and judicial practice, the main forms of using special knowledge in the investigation of terrorist crimes are identified, including procedural: involvement of a specialist in certain investigative (search) actions, application of special knowledge and scientific and technical means during tactical operations, appointment of forensic examinations; non-procedural: conducting preliminary research, use of forensic records, obtaining consulting assistance from knowledgeable persons, various types of information on special issues, etc. Emphasis is placed on the paramount role procedural forms of use of special knowledge in criminal proceedings of this category, which are directly provided by the current criminal procedural law and the results of which have probative value in criminal proceedings. It is concluded that the potential of using special knowledge in the investigation of terrorist crimes is sufficient to address all possible issues important to establish the circumstances of these crimes, including the nature of the event, the source of damage, mechanism and radius of the blast, how to activate explosive devices, the type of weapon used by type, method of manufacture, caliber, other design features, removal and fixation of traces of thermal and fire effects, objects of biological origin, other trace information of a terrorist crime. It is determined that the appointment of forensic examinations is the most qualified form of using expert knowledge in the investigation of terrorist acts, which plays a special role in clarifying factual data that can be established only by qualified research using innovative expert technologies and methods. Depending on the method of committing a terrorist crime and the circumstances to be clarified, investigators in criminal proceedings of this category may be assigned explosives, forensic ballistics, forensic medicine, forensic psychology, portraiture, videophonography, computer technology, trasological and other forensic examinations.

Key words: terrorism, terrorist crimes, counteraction, pre-trial investigation, special knowledge, forensic examination.